

A MAKÓI HAGYMASZÖVETKEZET, MAJD HAGYMARÉSZVÉNYTÁRSASÁG TÖRTÉNETE 1900 ÉS 1918 KÖZÖTT

HALMÁGYI PÁL

(Makó, József Attila Múzeum)

A makói hagyma kereskedelméről legalább olyan kockázatos írni, mint magát a hagymát termelni. Éppen száz éve került ki a világpiacra hagymánk, (1883 Brüsszel) s ez időtől kezdve örök s igen csak kibékíthetetlen ellentét van a hagymát termelők s az azzal kereskedők között. Azt, hogy az érdekek egyesítését nem nagyon sikerült elérni, sem a múltban, sem napjainkban, mutatja az a rengeteg különböző nevű, célú, s hosszabb-rövidebb ideig működő cég, társaság, szövetség, mely mind azzal a hangzatos jelszóval alakult meg, hogy megteremtse az összhangot a termelés és a kereskedelem között.

Mielőtt talán kissé száraz, történeti ismertetésbe kezdenénk a régi dolgokról, utalni kell közelmúltunk és napjaink zöldségfrontjának kacskaringóira is. Elég a napi újságokat, a rádiót és a tévét figyelemmel kísérni, s máris érdekesebbé, ám egy cseppet sem érthetőbbé válnak a régi hagymások küzdelmei. Korábban még azt reméltük, hogy az oly régen óhajtott összhang és egyetértés a tulajdonviszonyok generális megváltozásával egycsapásra létrejön, ám igen rövid idő alatt, s sajnos súlyos hibák után is, ma már látjuk, bőven akad itt még tennivaló.

A hagyma „üzlet” mindig politikai kérdés volt, ma is az. Ezért volt nagy jelentősége Erdei Ferenc mindent tudó, s mindent érző személyének, a kusza szövevényben egyenes utat mutató gondolatainak. E szerény dolgozat is sokszor fog munkáira támaszkodni.

A makói hagymával való kereskedés első formáiról, s az azzal foglalkozókról értékes adatokat találhatunk Petrovics György, Márton György és Tóth Ferenc munkáiban. A 19. sz. végén — állapítják meg a szerzők — már döntően makói zsidó kereskedők kezében volt a hagymaexport. (Iricz, Mandl, Montag, Léderer, Steinfeld, Klein, Strausz)¹ Ekkor már csak az emléke élt az ún. „gatyás kereskedőknek” és a tergovácoknak. A magyar s értelemszerűen termelői hagymakereskedelem első komoly vállalkozását századunk hozta meg. Bár a 19. században is voltak makói termelők, kik vállalva a nem kis kockázatot és nehézségeket, egyben kereskedtek is hagymájukkal, (Kőrösi Mihály, Joó József, Kocsis Ferenc, Szalay Sándor, Fejes Sámuel) sőt alkalmi egyesülésbe is léptek az osztrák, német és boszniai piacon, vállalkozásukat azonban nem sikerült hosszú ideig fenntartani. A század végére az exportkereskedelmet, mint már mondtam, teljesen zsidó kereskedők uralták.

E kereskedők egy részéről így ír Petrovics György: „A galíciai kereskedőknek Makón való megjelenése, ha szerzett is jelentékeny új piacot a makói hagyma szá-

¹ Márton Gy. 1927. 18—27. Petrovics Gy. 1922.10—17. Tóth F. 1969. 77—81.

mára, nem jelentett szoliditás és üzleti tisztesség tekintetében nyereséget a makói kereskedelemnek ... Ezeknek a kereskedőknek az üzleti eljárása nem volt alkalmas arra, hogy irántuk a termelőkben bizalmat gerjessen. Ha csak lehetett, visszaéltek a termelők tájékozatlanságával: ha a hagyma ára esett, nem vették át a termelőtől a magasabb áron vett hagymát, ellenben ha felment az ár, nem szállítottak a tőlük alacsonyabb árért vásárolt vevők részére.”²

A kereskedők másik részéről, a makói zsidó kereskedőkről, már kedvezőbb képet fest Márton György, a makói hagymáról szóló művében. Hagymánk világkereskedelemben való bekapcsolódásáról írja: „A hagymatermesztés fejlődése azonban csak akkor vált rohamossá, amikor fokozatosan kiépültek a vasútak, kifejlődött hajózásunk s a kereskedelem is megszervezte Makónak a szükséges kapcsolatokat a távolabbi Nyugat országaival. Ez utóbbi főleg a makói zsidóság érdeme, amelynek nemzetközi összeköttetései és kereskedői rátermettségével nagyrésze volt abban, hogy a makói hagyma világkereskedelmi cikké lett. Keresztény magyar hagymakereskedelem kialakulása a fentebb említett okokon kívül egyrészt az üzleti merészség hiánya s a nagy kockázat, másrészt a zsidó kereskedelem erős versenye és összetartása miatt csak nehezen indult meg.”³

A termelők teljes kiszorulása az értékesítésből, rendkívül kiszolgáltatta azokat a kereskedelmi ármanipulációknak. Arra, hogy ezek milyen formákban is megnyilvánultak, álljon itt példaként egy, a Makói Újság 1906. január 10-i számában Landesman és társai hagymakereskedők által közzétett levél. Ezen — Landesmanék által valószínűleg nem tiszta úton megszerzett — levélben egy másik hagymakereskedő, Stegman Izsák a következőket írta 1905 decemberében külföldi üzletfeleinek: „... ez évben a magyar hagymában nagy túltermelés van,” s ezért február, márciusában majd 5—6 koronáért tud eladni hagymát, miért is „most csak a legszükségesebb mennyiséget vegyék meg a fogyasztók.” (A vöröshagyma napi ára ekkor 10 korona/q volt. M. U. 1906. jan. 9.)

Az ellenfél Landesman cég e levél közzélése után azt tanácsolta a termelőknek, hogy legjobban teszik, ha ennek az embernek nem adnak el többet hagymát. Stegman sem késett a válasszal, melyet így kezdett: „... kereskedői tisztességet éppen Landesman Mór és társaitól tanulni nem fogok.” Majd részletezi a Landesman cég manipulációit. Eszerint Landesmanék július végén a környékbeli nagy uradalmaktól 7 korona/q árért nagy mennyiségű hagymát vásároltak föl. A makói piacon ezután kisebb vásárlásokkal az árat 11 koronára tornázták fel, majd ezen az áron adták el a 7 koronáért vásárolt nagy tétel hagymájukat. Ezután ismét nem vásároltak, s az ár szeptemberben (ekkor legnagyobb arányú a hagymaszedés) visszament 7—8 koronára. Most ismét vásároltak 200 vagon hagymát és kis változtatással kezdődött minden előlről. Kisebb vásárlásokkal a hagyma árát felverték 14 koronára. Ez az ár szeptember-októberben irreális. A külföldi kereskedők nem is vettek ezért az árért Makón hagymát, a kertészek pedig így nem tudtak eladni. Közben persze Landesmanék a piaci ár alatt adtak el hagymát raktárukból, mialatt a kertészeket arra biztatták, hogy ők ne adjanak el, mert később még magasabb ár lesz elérhető, a külföldi kereskedőket pedig arra beszélték rá, hogy későbbi szükségleteiket is most fedezzék, — természetesen tőlük, — és magától értetődően jóval 10 korona feletti áron. (A külföldi vevő úgy érezte, jól vásárolt, hiszen a manipulált piaci ár 14 korona s ő ez alatt vett egy-két koronával, ám valójában a Landesman cég járt jól, aki a 7—8 koronáért vett hagymát 11—13 koronáért adta tovább.) Mindezt onnan tudja olyan jól Stegman Izsák, mert mint írja: „volt

² Petrovics Gy. 1922. 16.

³ Márton Gy. 1927. 18.

idő mikor annak a társaságnak én is tagja voltam, és tudom hogy szemeik előtt sohasem lebegett a hagymatermelők érdeke.”⁴

Nagyon valószínű, hogy mindkettőjük előtt a saját anyagi érdekeik lebegtek — melyek messze estek a termelők érdekeitől —, s ezeket veszélyeztetve érezve a másik cégtől, mindent megtettek annak lejáratására. Az azonban kiviláglik kettejük harcából, hogy a kereskedelem részéről mennyire befolyásolható a hagyma ára.

A termelők által sokszor emlegetett saját anyagi érdek és függetlenség biztosítása céljából jött létre az első makói „Hagymaszövetkezet”, a Szegedi Királyi Törvényszék, mint Kereskedelmi Bíróságnál bejegyzett pontos név szerint: Makó és vidéke hagyma- és zöldségtermelők szövetkezete.

A szövetkezet előkészítő bizottsága 1900. május 15-én adta ki felhívását és a gyűjtőíveket a szövetkezet üzletrészjegyinek jegyzésére. A felhívásban a következőket olvashatjuk: a mezőgazdasági termények árának esése ill. a mezőgazdasági termelés költségeinek emelkedése folytán beállott általános gazdasági hanyatlás — az 1898—1902-es gazdasági válság — fokozottabban sújtja Makó és környéke hagyma és zöldségtermelőit. A felhívás rávilágít arra, hogy a gazdasági visszaesést nem a nagyobb területen történő termelés folytán előállott megnövekedett termésmennyiség okozta, hiszen a nagyobb készletek eddig is mindig vevőre találtak. Az okokat inkább a kereskedők képességének hiányában, s „főleg önző érdekeik túlon túl való istápolásában” ill. a „felburjánzott egészségtelen versenyben” látta. Ma már tudjuk, hogy ez a válság Magyarországon korábban kezdődött és tovább tartott, ill. az ország gazdaságát jobban megrázta mint a fejlettebb nyugati országokét. A mezőgazdaságban a válság az Alföldön volt a legerősebb, s legsúlyosabban a gabonát termelő vidékeket érintette. A makói hagymatermelőket az általános gazdasági visszaesés miatt beszükülő kül- és belföldi piaci lehetőségek érintették legérzékenyebben. A lecsökkent vásárlóerő miatt ebben az időszakban nem volt keletje a makói hagymának.

Mindezek miatt — írja a felhívás — a hagymát termelő 3—4000 munkáscsalád további egzisztenciája van veszélyeztetve s ezért fontos az erők egyesítése és összefogás más osztályok és testületek anyagi és erkölcsi erejével. Ezért fogtak össze maguk a termelők a szövetkezet megalakítására és már a gyűjtőív kinyomtatásáig 1500 üzletrészt jegyeztek az Arad—Csanádi Gazdasági Takarékpénztár makói fiókjánál. Az eddigiekből, s majd az igazgatóság névsorából is az tűnik ki, hogy természetesen itt sem a kishagymások voltak a hangadók. A szövetkezet igen erősen kötődött a vármegyei Gazdasági Egyesülethez. Az alapszabály lehetővé tette továbbá, hogy üzletrész jegyzésével azok is a szövetkezet tagjai lehessenek, kik termeléssel nem foglalkoznak. Egyetlen kizáró ok volt csak, ha a belépni szándékozó hagyma vagy zöldségtermelő kereskedelmével akár közvetve, akár közvetlenül foglalkozott. Befejezésül ismét leszögezte az előkészítő bizottság, hogy nem „nyerészkedő vállalat alakítása a céljuk”, hanem „az erők egyesítése révén sok ezer munkás polgár támogatása és egy igen hasznos termelési ág kiterjesztése.”⁵ A szövetkezet megalakulásának körülményei és időpontja teljes egészében alátámasztja Erdei Ferenc megállapítását, hogy az agrárszövetkezeti mozgalom Magyarországon a századforduló körül kezdődött s nagyrészt állami gazdaságpolitikai és szociálpolitikai törekvésként indult, s nem az érdekelte kizárólagos öntevékeny érdekvédelmi szervezeteként.

Az előkészítő bizottság (elnöke Tőkey Jenő, Gróff Gyula) már az alakuló közgyűlés előtt kérvénnyel fordult a városhoz, hogy a szövetkezet anyagi támogatása-

⁴ Makói Újság 1906 január 12-i szám

⁵ Makó Városi Levéltár: Polgármesteri hivatal iratai 5901/1900 sz. irat csatolva az 5801/1900 sz. iratcsomóhoz

képpen ingyen telket engedjen át részükre. A Cseresnyés János helyettes polgármesterhez benyújtott kérvény a szövetkezet megalakulásának indokát ekképp fogalmazta meg: „Látva a veszélyt, mely rohamosan közeledik és elsöpréssel fenyegeti a kisebb gazdákat — azon több ezer családfő, ki egy hasznos gazdasági ág munkásságában — a hagyma és zöldségtermesztés üzemében tölti el élete java részét, tömörülni igyekszik és az önségély leghathatósabb eszközének bizonyult szövetkezeti térre lépett, azon biztos tudatban, hogy a Makón létesítendő „hagyma és zöldségfogyasztási és értékesítési szövetkezet” megalakulásával — azon 4—5000 családfőnek, kik a jelzett gazdasággal foglalkoznak, boldogulását előmozdítandja.”⁶ E szép bevezető után az előkészítő bizottság ezen első kérelmében tehát már ingyen telek átengedését kérte — lehetőleg a vasút mellett —, hagyma és zöldségraktár felépítésére. A helyettes polgármester a szövetkezet megalakulását „örvendetes tudomásul” vette, addig azonban, míg érvényes alapszabályát, működésének célját és irányát nem ismeri, — írja válaszában — az ingyen telek átengedése tárgyában legjobb akarata mellett sem tud lépéseket tenni.”⁶ (A hagymaraktár majd jó tíz évvel később 1911—12-ben épült meg.)

Az alakuló közgyűlés 1900. május 27-én fogadta el a korlátolt felelősségű szövetkezet alapszabályát. E szerint a szövetkezet székhelye Makó, a vállalat tárgya: Makó és vidékének lehetőleg összes hagyma- és zöldségtermelőit oly egyesületben összpontosítani, mely a szövetkezeti tagok által termelt hagyma- és zöldségtermékekkel a létező fogyasztási piacokat előnyös árak mellett közvetlenül ellátja, továbbá olcsó termelőterületek kibérlése, szállítási kedvezmények kieszközölése, az elért haszonban való részesítés által tagjai érdekeinek előmozdítása ill. részükre áruhitel engedélyezése.

A szövetkezet határozatlan időre alakult. Szervezeti felépítése a következő volt. Az igazgatóság állt: a szövetkezeti elnök, a szövetkezeti vagy ügyvezető alelnök, vezérigazgató és még a közgyűlés által 6 évre választott 18 igazgatósági tagból. Cégjegyzési jogosultsága volt a 3 vezetőnek és két külön megjelölt igazgatósági tagnak. Az első igazgatósági tagjai a következők voltak:

szövetkezeti elnök: ifj. dr. Návay Lajos

szövetkezeti alelnök: Tőkey Jenő

vezérigazgató: Pollák Sándor

cégjegyzésre jogosult igazgatósági tagok: Varga István, Rácz István

Az igazgatóság tagjai voltak még: Szentpéteri István, ifj. Kristóffy József, Justh Gyula, Bakó Lajos, Návay Tamás, Fodor József, Török Imre, Hervay István, Rónai Aladár, Lukács Mór, Eckhardt Oszkár, Szőnyi Ferenc, Theiss Géza, Rónai Ernő, Vásárhelyi László, Hasz Antal.

A szövetkezet valamennyi hirdetményét a makói helyi lapban fogják közzétenni, mondja a szegedi cégbíróság bejegyzési végzése, melyet az ezt intéző Vizer Péter makói ügyvédnek küldtek meg 1900. szeptember 5-én.⁷ (A cég bejegyzett neve németül: Genossenschaft der Makoer Zweibel und Grünzeng Producenten; angolul: Corporation of the Mako Onion and Grun Vegetable Growers.) A szövetkezet megalakulása mindenben megfelelt az akkori előírásoknak.

A fennmaradt iratok szerint a szövetkezet már megalakulása évében, sőt az alakulás után néhány hónappal üzletet nyitott Kassán. Az üzlet nem sokáig állt fenn, mert 1901. január 29-én már arról értesítette a kassai rendőrkapitány a makói polgár-

⁶ MVL: Pm. h. i.: 5801/1900

⁷ MVL: Pm. h. i.: 8507/1901

mesteri hivatalt, hogy a szövetkezet az árusítással felhagyott. (Az üzlet vezetője Adler Salamon volt.)⁸

A szövetkezet kitűzött céljait — így a kedvezményes szállítást — igyekezett minél hamarabb elérni. 1900 augusztusában azzal a kérelemmel fordult a vármegye törvényhatósági bizottságához, hogy szállítmányai részére kövezetvám mentességet szerezzen. A törvényhatósági bizottság a kérelem tárgyalása során kifejtette, hogy a kövezetvám befolyó jövedelmek nemhogy az utak kiépítésének költségeit, de a folyó kiadásokat sem fedezik, s ezért a vám egészének elengedése nem teljesíthető. „Mivel azonban a törvényhatósági bizottság teljes mértékében méltányolja azon üdvös közgazdasági célt, amelyet a szövetkezet maga elé tűzött, és annak előmozdítására a maga részéről is kész még áldozatok árán is közrehatni”, ezért a szövetkezetnek „a makói kövezetvám díjából 50%-ot elenged, ill a szövetkezet által szállítandó mindennemű mezőgazdasági termény vámdíját 50%-al leszállítja”⁹ A kedvezmény visszamenőleg is — megalakulásától kezdődően — megillette a szövetkezetet.

E jelentős kedvezmény természetesen ellenérzést szült a többi hagymakereskedőben. Az egyik legnagyobb cég képviselője, Iricz Mór törvényhatósági bizottsági tag, megfellebbezte a határozatot. Az ügy így a kereskedelemügyi miniszterhez került föl. A miniszter 1901. március 2-án, — miután az alispán felvilágosító jelentését megismerte — a fellebbezést elutasította, s a bizottság határozatát jóváhagyta. A miniszter döntését indokolva rámutatott arra, hogy a szövetkezetnek nyújtott kedvezmény nem veszélyezteti a városi törvényhatósági közutak kikövezési költségeire felvett 320 000 Ft (640 000 kor) kölcsön törlesztését, ellenben a kedvezmény a szövetkezetet fontos közgazdasági céljai elérésében hathatósan támogatja.¹⁰

1901. szeptember 4-én fordult a szövetkezet a városhoz iparhatósági igazolványa kiadása végett. Tudatták a városi hatósággal, hogy a céget a Szegedi Királyi Törvényszék mint Kereskedelmi Bíróság már bejegyezte, s hogy üzlethelyisége Makó főterén, a 2408 számú házban van. (Ez az épület volt az ún. Naschitz-ház.) Az iparigazolványt E lajstrom 8 /1901 szám alatt szeptember 6-án meg is kapta a szövetkezet hagyma és zöldségkereskedésre.¹¹

A Központi Statisztikai Hivatal már akkor is sűrűn fordult a városokhoz, vármegyékhez különböző termelési adatokat kérve. A városi levéltárban fellelhető az 1902 őszén és 1903 tavaszán bevetett területek kimutatása, mely szerint Makón ekkor 500 holdon termesztettek vöröshagymát és 200 holdon fokhagymát.¹²

A hagymaszövetkezet történetének első szakasza 1906. június 30-án zárult le, mikor bejelentették a városi tanácsnak, hogy kereskedelmi üzletük folytatásával ezen a néven teljesen felhagynak és átalakulnak részvénytársasággá.¹³ A szövetkezet június 30-i fordulónappal elkészítette mérlegét, zárszámadását s azt a Makói Újság 1906. december 16-i számában a december 30-i évi rendes közgyűlésre szóló meghívóval együtt közzé is tette. A mérleg szerint a szövetkezetnek az Arad—Csanádi Takarékpénztárban van 27 063,64 K betétje, a pénztárban 7 926,25 K készpénze, adósaiktól van 2 319,96 K követelése, leltári javakban pedig 474,39 korona. A szövetkezet által kibocsátott 957 db 20 koronás üzletrészjegy összértéke 19 140 korona, tartaléktőkéje pedig 26 860,17 K ez mindösszesen 46 000,17 K volt. Elszámolt a szövetkezet

⁸ MVL: Pm. h. i.: 10. 118/1900 számú irat csatolva az 1391/1901 sz. iratcsomóhoz

⁹ MVL: Pm. h. i.: 9492/1900 sz. irat csatolva a 2532/1901 sz. iratcsomóhoz

¹⁰ MVL: Pm. h. i.: 2532/1901

¹¹ MVL: Pm. h. i.: 8507/1901

¹² MVL: Pm. h. i.: 5855/1903 Több adatot a szövetkezet 1900—1906 közötti működésére nem találtunk.

¹³ MVL: Pm. h. i.: 16503/1906

az éves kiadásokkal és bevételekkel is. E szerint tisztviselői fizetésére, házbérre, kamatokra, jutalékokra és egyéb költségekre összesen 17 874,35 K adott ki, míg államsegélyből, fuvardíj visszatérítésből, kövezetvám visszatérítésből, árujövedelmekből 9 658,42 koronát vett be. Az évet tehát 8 215,93 korona veszteséggel zárta. A szövetkezet felügyelő bizottsága a mérleget megvizsgálta, elfogadta és javasolta a közgyűlésnek, hogy a szövetkezet feloszlását fogadja el. A szövetkezet évi rendes, ám egyben utolsó közgyűlése a városháza tanácstermében mondta ki a feloszlást 1906. december 30-án délelőtt 10 órakor. Ekkor azonban már javában működött a jogutód, a „Hagymarészvénytársaság”.

A részvénytársasággá alakulás indokát a részvényjegyzésre történő „Felhívás”-ban az alábbiak szerint olvashatjuk: „... a szövetkezeti forma nem alkalmas azon fontos kereskedelmi érdekek kielégítésére, melyek ezen termények forgalmazásához fűződnek” ill. „a részvénytársaság, az üzleti élet gyors alkalmazkodásának, az egyéni tevékenységnek szükséges korlátlanabb teret nyújthat.”¹⁴ E fogalmazás már sejteni engedi, hogy a hat évvel korábban, az alapítólevélben oly szépen körvonalazott célok, a kistermelők szövetkezés általi felkarolása, hogyan alakult át a részvényesek üzleti vállalkozásává. Akkor azonban e szépen fogalmazott, s a kistermelőket elkápráztató körmondatok mindezt még eltakarták. A részvények jegyzésére mozgósító felhívás aláíróit végignéve nem lehet kétségünk a részvénytársaság céljait illetően.

Báró Gerliczy Ferenc földbirtokos, dr. Návay Lajos országgyűlési képviselő, földbirtokos, Zombori Rónay Ernő országgyűlési képviselő, földbirtokos, Tallián Béla valóságos belső titkos tanácsos, országgyűlési képviselő, földbirtokos, Návay Tamás földbirtokos, Pollák Sándor kereskedő, szövetkezeti igazgató, Jankovich Lőrincz m. kir. jószágfelügyelő, Husztik Lajos takarékpénztári tisztviselő, Vertán István az „Arad-csanádi gazdasági takarékpénztár” makói fiókintézetének igazgatója, Fodor József és Koczka Sándor gazdálkodók voltak az alapító tagok.

Az alakuló részvénytársaság 1906. május 17-én fordult a városi tanácshoz, mint elsőfokú iparhatósághoz iparigazolvány kiadásáért. Az engedélyt Pollák Sándor egy nap alatt megkapta D—23/1906 szám alatt. „Makói Hagyma Zöldség Kertészeti és Gazdasági Termény Kereskedelmi Részvénytársaság” néven.¹⁵ A Hagymaszövetkezet üzleti tevékenységét június 30-án szüntette meg, s a következő naptól, július 1-től már a jogutód Hagymarészvénytársaság működött.¹⁶ Hogy a megszűnés nem ment ilyen símán, mutatja Molnár Imre Thököly u. 2182 sz. lakos kereskedelmi miniszterhez írt panasz a Hagymaszövetkezet feloszlását kimondó közgyűlési határozat ellen¹⁷ 1907 januárjában, illetve az, hogy még 1908 decemberében is vita volt a számvevőség és a megszűnt Hagymaszövetkezet jogutódja között bizonyos adóügyekben.¹⁸

A Hagymarészvénytársaság éppen úgy, mint a Hagymaszövetkezet, elsődleges céljaként a Makón és vidékén termelt és az akkor már külföldön is általánosan kitűnő minőségűnek elismert hagyma, burgonya és zöldségműveknek (sárgarépa, petrezselyem, torma) kívánt jó és biztos piacot biztosítani. E tevékenységhez saját anyagi erején felül (100 000 korona alaptőke) meg kívánta szerezni az állam anyagi és erkölcsi támogatását is. Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez írt, államsegély iránti kérelmében¹⁹ terveit ekképp vázolta fel az igazgatóság: A nagyszámú és szegény

¹⁴ OL. K. „Hagymaszövetkezet” 1915—50—139226 (85008/906)

¹⁵ MVL: Pm. h. i.: 7336/1906

¹⁶ MVL: Pm. h. i.: 15966/1906

¹⁷ MVL: Pm. h. i.: 1057/1907

¹⁸ MVL: Pm. h. i.: 20061/1907

¹⁹ OL. K. „Hagymaszövetkezet” 1915—50—139226 (85008/906)

(s így kellő biztosítékot a bérbeadónak adni nem tudó) kishagymásoknak, olcsóberű földeket kívánnak biztosítani. A társaság nagyban fog földterületeket bérelni, azokért az óvadékot is a részvénytársaság teszi le, s a kistermelőktől csupán a közvetítéssel járó tényleges kiadásokat kéri meg. A kistermelőket a részvénytársaság ezen felül olcsó hitellel és vetőmaggal is kívánja majd segíteni. A makói hagyma jó piaca érdekében állandó képviselőt tart fenn a részvénytársaság Budapest, Fiume, Bécs, Prága, Lemberg, Graz, Olmütz, Triest, Varsó, Lodz, Berlin, Hamburg, Stettin, Düsseldorf, Antwerpen, München, Brema, Nürnberg, Frankfurt am Main, Drezda, Köln, Mainz, Breslau, Zürich, London városokban és e városok nagyrésztében állandó raktárt is üzemeltetni fog. Budapesten fióküzletet kívánnak létesíteni s ezzel kívánják elérni, hogy a közvetítő kereskedők kikapcsolásával a főváros lakossága első kézből olcsóbban, de a legjobb minőségű árut szerezhesse be. A jó piacpolitika érdekében a külföldi termőterületekről (Alexandria, Verona, Zittau, Quedlinburg, Znaim, Liegnitz) állandó információkat fognak beszerezni és így az ottani terméskilátásokról, eredményekről nyomban értesülni fognak. Gondot fordítanak majd a raktározás körülményeinek megjavítására, valamint a modern mezőgazdasági tudományok legújabb eredményeinek felhasználására. Mint új tevékenységet, meg kívánják indítani a baromfi nagyban való tenyésztését, ill. a hizlalt baromfi exportálását. E szép tervek felsorolása után a Hagymarészvénytársaság évi 12 000 korona államsegélyt és 200 000 korona kamatmentes kölcsönt kért. A kérelemben többször hivatkoztak arra, hogy az államsegély közvetve és közvetlenül a termelők, elsősorban a legszegényebb sorsúak javára fog szolgálni. A miniszter a segély iránti kérelmek elbírálásához minden esetben bekérte az illetékes főispán jelentését is. Návay Tamás főispán 1909 évi jelentéséből²⁰ tudhatjuk meg az alábbiakat. A részvénytársaság alakulásakor kibocsátott 1000 részvényből 207 részvényt 59 kishagymás, 456 részvényt 32 közép és nagybirtokos jegyzett, s a fennmaradó 337 részvényt az igazgatóság tagjai jegyezték, hiszen a társaság másképp a szükséges tőke hiányában meg sem alakulhatott volna. Az igazgatóság 11 tagjának kezében volt így a részvénytőke 33%-a, a 32 közép és nagybirtokos kezében 45%-a, míg az 59 kishagymás csak 20%-nyi részvénnyel rendelkezett. A társaság és nagybirtokosok a hagymát vagy saját gazdaságukban termesztették, vagy feles rendszerben, vagy úgy, hogy a földjeiket kiadták haszonbérbe. E földeken 320 hagymakertész, 246 feles hagymakertész és 380 kisbérlő dolgozott. A Makón és környékén megtermelt hagymát legnagyobb részben ekkor az osztrák tartományokba és Bosznia-Hercegovinába szállították. A részvénytársaság a hagyma válogatásáért, csomagolásáért, be és kirakodásáért a helybeli munkásoknak, működése első három évében (1906—1909) összesen 28 171 koronát fizetett ki. 20—22 munkást állandóan, a téli időszakban pedig mintegy 40—60 munkást foglalkoztatott. A jelentés még kitért arra is, hogy 18 300 koronát fizetett ki a társaság bélyeg, telefon és távirati költségekre ugyanezen időszak alatt. A Hagymarészvénytársaság működése első három évében összesen 122 000 q súlyban szállított el hagymát és egyéb zöldségfélét a városból, melyek értéke 1 246 000 korona volt. Mindezek alapján a főispán az államsegély megadását javasolta a miniszternek, felhíva a figyelmét még arra, hogy a hagymarészvénytársaság áldásos árpolitikát is folytat, a mindenkori világgpiaci áraknak megfelelő hagymaárat igyekszik kialakítani, s így fennmaradása fontos közérdek. Támogatni kell továbbá azért is, mert a helyi — főleg bevándorolt orosz és lengyel zsidó kereskedőkkel és az azok által manipulált hagymaárakkal is meg kell küzdenie, írta Návay Tamás főispán. A minisztériumban egy referens azonban megfontolandónak tartotta, hogy egy már szépen prosperáló társaság, mely 25%-os tiszta

²⁰ OL. K.: „Hagymaszövetkezet” 184—1915—50—139226 (65471/909)

nyereséggel zárja az üzleti évet, joggal igényel e még mindig közpénzekből való szubvencionálást? Végül is a Hagymarészvénytársaság a kért államsegélyeket rendszeresen megkapta.

A részvénytársaság első (1906/07) évről részletes adataink nincsenek, de a második évi (1907/08) működéséről tudjuk, hogy összesen 383189 korona értékben szállítottak a kül- és belföldi piacokra hagymát és zöldségfélét. A tiszta nyereség ez évben 21 376 korona volt. (18%)

A harmadik évről (1908/09) is részletes kimutatás áll rendelkezésünkre, mely szerint ekkor összesen 55 287 q hagymát és zöldségfélét forgalmazott a Hagymarészvénytársaság 997180 korona értékben. A kimutatásból azt is megtudhatjuk, hogy ebben a jó hagymaszezonban az 55 287 q össztermésből 24 667 q-át Ausztriába (örökös tartományokba) 12 204 q-át Németországba, 6 240 q-át Bajorországba, 1 400 q-át Olaszországba, 540 q-át Svájcba, 140 q-át Romániába, 107 q-át Bosznia-Hercegovinába és 100 q-át Szerbiába szállítottak. Ezen adatok alapján megállapíthatjuk, hogy általában a Makón és környékén termelt hagymának mintegy 4/5-öd részét külföldre adták el, s csak 1/5-öd részét értékesítették az országon belül.

Így válik érthetővé, miért voltak olyan fontosak a jól működő kereskedelmi kapcsolatok, illetve mit ért a jól kiépített ügynöki hálózat. Itt is kemény versenytárs kellett hogy legyen a Hagymarészvénytársaság, a kiterjedt és szoros kereskedelmi, ügynöki, sőt legtöbbször családi kapcsolatokkal is rendelkező zsidó kereskedőházaknak. Az Országos Levéltárból rendelkezésünkre áll a Hagymarészvénytársaság nyilvántartása kereskedelmi partnereiről, amely szerint kapcsolatban álltak:

Ország	Városában	Céggel
Németország	64	1032
Svájc	6	62
Oroszbirodalom	13	142
Hollandia	6	76
Franciaország	8	79
Olaszország	8	levelezők
Románia	4	26
Szerbia	1	26
Belgium	2	40
Dánia	1	26
Dél-Afrikai Közt.	3	levelezők
Törökország	3	23
Bosznia-Hercegovina	8	87
Osztrák örökös tartományok.	52	749
Külföld össz: 14 ország	179	2168
Magyarország	39	600
Összesen:	218	2768

A Hagymarészvénytársaság a már említett, rendszeresen kért államsegélyek mellett más esetekben is igénybeszerette volna venni a központi támogatást. 1909-ben Kiszombor határában 15 holdas öntözött mintakertészetet kívánt létrehozni, melynek öntözőrendszerét államköltségen akarta beszerezni és megépíteni. A földművelési miniszter ezt elutasította, csak azt helyezte kilátásba, hogy amennyiben a társaság

²¹ OL. K.: 184—50—139226 (76006/914)

saját költségén megépíti a telepet, az öntözőrendszer tervét ingyen elkészítteti a minisztérium.²² Tudomásunk szerint e terv nem valósult meg.

Megvalósult azonban (s ma is szinte eredeti állapotában áll) a vasút melletti nagy hagymaraktár.²³ Az elgondolás a céggel egyidős, hiszen mint azt korábban láttuk, a Hagymaszövetkezet előkészítő bizottsága már 1900-ban erre a célra kért ingyen telket a várostól. Ezt végül is nem kapta meg, de a szükséges telkeket megvásárolva 1911. július 18-án kért építési engedélyt a várostól a részvénytársaság.²⁴ A szükséges terveket Német Andor okleveles mérnök műszaki irodája készítette el Makón. A terven három raktár (460 vagon befogadó képességgel) 2 kézraktár, gépház és víztorony, irodaépület és lakóház, valamint két iparvágány szerepelt. A raktár építését 1911 őszén kezdték meg és alig egy év alatt, 1912 nyarára már be is fejezték. A tervből csak az első legnagyobb raktári egység (250 vagonos) épült meg és a hozzá vezető egy mellékvágány. A vasúti csatlakozás műszaki átadás — átvétele „műtanrendőri bejárása” 1912. november 16-án történt meg, s a város a létesítmény használatba vételi engedélyt 1912. december 12-én tartott ülésén adta meg.²⁵

A megvalósult beruházás értéke a kiadott hatósági bizonyítvány szerint: 266 560 K volt.

1912-ben szállítottak először fokhagymát Makóról Törökországba — a különben szintén nagy hagymatermelő területre —, s ezért a Hagymarészvénytársaság kérte a városi tanácsot, hogy adjon igazolást: a 100 q fokhagyma „makói magyar föld terménye” volt. A bizonyítványt természetesen megkapták.²⁶

A Hagymarészvénytársaság már alakulásakor tervezte, hogy baromfiak hizlalásával és exportálásával foglalkozni fog. 1913-ban látta elérkezettnek az időt, hogy libavágó telepet építsen. A tervek szerint a nagyraktár mellett építették volna fel a vágóhidat, melynek rajzait megőrizte a makói levéltár, de végül ebből a beruházásból nem lett valóság.²⁷

1910. június 26-án a Hagymarészvénytársaság olyan lépésre szánta el magát, melynek következményeit jó pár évig viselte. Társasági szerződéssel közkereseti társaságot alakított a legnagyobb makói — meghatározó többségében zsidó — kereskedőházakkal.²⁸ (Strausz József, Strausz Mózes, Strausz Lipót, Strausz Salamon, Klein Gábor, Klein Salamon, Schwartz Aron, Salczér Jakab, Landesmann Mór, Wéber Mózes, özv. Montág Simonné, Montág Vilmos, Weisz Mózes, Paskesz Tóbiás, Weinberger Vilmos, Stegman Izsák, Perlmutter Izrael, Teitelbaum József, Battka István, Krausz A. Herman, Pulitzer Sámuel, Kaufmann Adolf, Leipnik Ignác, Guttman Lipót, Salamon Izrael, ifj. Pollák Izrael, Kornfeld Dávid, Rubinstein Márton, Lichtenstein Izsák, Engl Jakab és Weisz Adolf.)

Az olvasónak talán már unalmas újra látni az induláskor most is szépen megfogalmazott célokat, de az, hogy ezeket szinte változatlanul hangoztatni kellett (1900-ban, 1906-ban, 1910-ben), mutatja azt, hogy az örökös próbálkozások ellenére a „hagymaüzlet” egy csöppet sem lett az eltelt 10 év alatt kiszámíthatóbb, tisztább és becsületesebb. E legújabb közkereseti társaság is azért alakult, hogy a makói hagyma- és zöldségpiacon eddig tapasztalt, „mint a termelők, mint a kereskedők érdekeit mélyen sértő tisztességtelen üzemeknek véget vessen.” Az előbbiekből láthattuk, hogy

²² MVL: Pm. h. i.: 1756/909

²³ OL. K.: 184—1915—50—139226 (14304/911)

²⁴ MVL: Pm. h. i.: 10. 156/911

²⁵ MVL: Pm. h. i.: 17 929/1912

²⁶ MVL: Pm. h. i.: 12 529/1912

²⁷ MVL: Pm. h. i.: 13 231/1913

²⁸ OL. K.: 184—1915—50—139226 (14304/911)

a Hagymarészvénytársaság milyen hatalmas forgalmat bonyolított le, e társaságban elfoglalt részesedéséből viszont képet alkothattunk az egész makói hagymaüzlet nagyságáról. A Strausz, Weisz stb. cégek az alapításkor 167 000 K-t, a Hagymarészvénytársaság pedig 22 000 Koronát fizetett be készpénzben az új közkereseti társaság pénztárába. A megállapodás szerint a haszon 83,5%-a a Strausz, Weisz stb. cékéké és 11%-a a Hagymarészvénytársaságé, a fennmaradó 5,5% haszon hova fordításáról pedig a vezetőség döntött. A veszteségek és kiadások ugyanilyen arányban terhelték a szerződő feleket. Különös figyelemmel intézkedik a szerződés a versenytalalomról. A Strausz, Weisz és társai cég tagjai között korábban felállított versenytalalom ugyanúgy kötelezi a tagokat az új társaságban is, mint eddig, illetve ugyanez vonatkozik az új társaság két tagjára is. Mit jelentett ez a versenytalalom? Két limit árat: egyrészt, hogy a termelőktől nem volt szabad bizonyos ár fölött vásárolni, illetve nem lehetett egy bizonyos ár alatt eladni. Mivel a Strausz, Weisz stb. cégbe tömörült kereskedők a makói piacot döntő mértékben uralták, a hagyma árát leginkább tetszésük szerint határozhatták meg. Hiszen ha egyetlen kereskedő sem vett egy bizonyos ár fölött hagymát, a termelő — kinek ki kellett fizetni a föld haszonbérét, be kellett szerezni az egész téli élelmiszerkészletet és takarmányt s még egyéb sürgős és halaszthatatlan kiadásai voltak — kénytelen volt a hagymáját, ha olcsón is, de eladni. Különösen állt ez a legszegényebbekre, akiknek tartalékaik nem voltak, s az új termést azonnal pénzre kellett tenniük. Mindezeket már akkor is világosan felismerték néhányan, pl. Farkas József, a város polgármestere, aki 1908-ban a következőket írta a képviselőtestületnek. „A helyi hagymakereskedők ... az árut napi árhullámnak teszik ki olyan rohamosan, hogy alig egy-két nap alatt városunkban a hagyma ára métermázsánként 2—4 koronával esik!”²⁹ Ebben az ördögi körbe próbált beszállni előbb a Hagymaszövetkezet, majd a Hagymarészvénytársaság remélve, hogy valamelyest a reális ár felé tudja közelíteni a városban a felvásárlási árakat. Gazdasági súlyánál fogva azonban erre csak korlátozott lehetőségei voltak. Az eladási oldalon a versenytalalom szintén értelemszerű, a szövetkezett nagykereskedők nem adtak el hagymát meghatározott ár alatt. Jelentős spekulációs tőkéjük mindezt lehetővé tette, akár hosszabb időszakokon át is. A Hagymarészvénytársaság éppen ezért kötött szerződést a kartellbe tömörült nagy zsidó cégekkel, hogy mint társ, ő is részesüljön ezen előnyből.

A közkereseti társaságot a két szerződött cég egy-egy igazgatósági tagja együttesen képviselhetette ill. vállalhatott írásban a cég nevében kötelezettséget. A kereskedő cégek képviselői, egyrésztől Strausz József, Weisz Mózes, Stegmann Izsák, Landesmann Mór és Battka István, másrésztől Pollák Sándor és Vertán István voltak. A cégek a társasági szerződést 1910 június 26-án kötötték meg, az iparendélyt pedig augusztus 3-án kapták meg a tanácstól (D lajstrom 47/1910. sz. alatt). A hagymatermelést és értékesítést most már egyetlen hatalmas monopolszervezet fogta át a városban. E rendkívül pontos, jogászai precizitással megalkotott társaság, az „Unió” azonban nem volt hosszú életű. Nem sikerült a nagy elképzelés: elérni a fegyvernagyvást a makói hagymapiacra. Az alapvető érdekek utat törtek maguknak. A Hagymarészvénytársaság végül is a termelők egyesülete volt, saját termékeik minél jobb eladására, a Strausz, Weisz stb. cég pedig a kereskedők kartellje volt, a minél magasabb kereskedelmi haszon elérésére. A részvénytársaság érdeke a harmadik személyeknek történő eladásoknál találkozott, ám a saját tagjaitól történő vásárlásoknál ellenkezett a kereskedő cégek érdekeivel. Azok nemcsak a legmagasabb áron akartak eladni, de minden igyekezetük azon volt, hogy a lehető legalacsonyabb áron vásároljanak a ter-

²⁹ MVL: Pm. h. i.: 3312/1914 és 10576/1908 sz. irat

melőktől. Ezt pedig a Hagymarészvénytársaság nem tehetette meg részvényeseivel szemben. Így azután a közkereseti társaság működését, rövid két év után 1912. május 30-án beszüntette és június 1-én feloszlással megszűnt.³⁰ Az ügy azonban nem ment ilyen simán. Jó másfél év múlva, 1913 decemberében Strausz József még mindig bizonyítványért ostromolta a városházát, hogy igazolja neki az „Unió” megszüntetését.³¹ 1914 januárjában pedig Weisz József kérte a tanácsot, hogy igazolja: a volt „Unió” semminemű ingó és ingatlan vagyonnal nem rendelkezett.³²

A makói pénzügyigazgatóság 1913. november 4-én érdeklődött a tanácsnál, hogy az „Unió” adófizetés halasztási kérelme teljesíthető-e? A november 13-i tanácsülés döntése az volt, hogy a halasztás megadható. Közben az „Unió” ellen a szegedi kir. törvényszék csődöt rendelt el, s ezért az összes köztartozások a csődbíróságnál voltak bejelenthetőek. Azt, hogy a háttérben eközben milyen érdekek működtek és egyes tanácsi bizottságok, ügyosztályok ill. hivatalnokok kinek — kinek érdekében manipuláltak a dolgokat, ma már sejteni is alig lehet. Tény, hogy az a szinte példa nélkül álló eset is megtörtént itt, hogy a tanács megállapította: a pénzügyigazgatóságnak küldött levél esetében nemcsak a kiadásnál történt szabálytalanság, de az irat tartalma is egészen ellenkező értelmű lett, mint a tanácsi határozat. Az érdekeiket minden eszközzel védő cégek kezei — lám — ilyen messzire értek. Képviselőik a legnagyobb adófizetők jogán ott ültek a közgyűlésben a kisebb hivatalnokok pedig a zsebükben voltak.³³

A makói hagymapiacot meghatározó érdekcsoportok, a termelők és kereskedők ill. a további érintettek, a vármegye és a városi tanács, az iparosréteg, a ház és föld tulajdonosok, a közlekedési vállalatok, a pénzintézetek s egyéb közintézmények és végül a hivatalnokok szerteágazó és egymást sokszorosán át- és átfedő, hol szöges ellentétben álló, hol egyirányban dolgozó érdekeinek harcát legszemléletesebben korszakunkban, a hagyma piaci árusítását megregulálni szándékozó városi szabályrendelet 10 éves tengerikígyóvá dagadt ügye mutatja.

1903. január 31-én kezdődtek az események, Farkas József polgármester meghívójával. A város első embere a makói hagyma és zöldségtermelők elsőrendű érdekének tartotta azt, hogy terményeik eladása körében az „eladó és vevő közötti jogviszony szabályozása végett egy helyi szabályrendelet dolgoztassék ki és az Makó város közgyűlése elé terjesztessék.” Ennek érdekében 1903. február 4-én du. 4 órára előzetes értekezletet hívott össze a városháza kistanácsstermében, hogy „az ügyben közvetlenül érdekelt felek meghallgatása mellett” e kérdés megvitattassék. Kik kapták e meghívót?, ill. kik voltak a polgármester szerint közvetlenül érdekeltek? Pollák Sándor szövetkezeti igazgató (1903!), dr. Bán Zsigmond városi ügyész (mint jogi szakember), dr. Ormos Ede ügyvéd (szintügy ill. mint a kereskedők vitás ügyeit intéző szakember), Gróff Gyula takarékpénztári pénztárnok (a Hagymaszövetkezet előkészítő bizottsági tagja) Stentszki Ernő, Iritz Gyula, Léderer Herman, Solczer Jakab, Szűsz Simon, Weisz Mózes kereskedők, Szentpéteri István, Fodor József, Szirbik Ferenc, és Battka István termelők. Az ülésen az érdekeltek megjelentek s tanácskozásuk eredményeképpen Gróff Gyula elvállalta, hogy a szabályrendelet tervezetét elkészíti. Ez után eltelt csöndben több mint másfél év és nem történt semmi. 1904 október 17-én a képviselőtestület rendes közgyűlésén dr. Ormos Ede városi képviselő — aki részt vett az első értekezleten is — interpellált, hogy még mindig nem kapta meg a tervezetet. Egy hónap múlva, 1904 november 24-én Návay Lajos a vármegye alis-

³⁰ MVL: Pm. h. i.: 8510/1912

³¹ MVL: Pm. h. i.: 795/1914

³² MVL: Pm. h. i.: 795/1914

³³ MVL: Pm. h. i.: 795/1914. sz. iratcsomó A társaság rövid működéséről több adatot nem találtunk.

pánja írt át a polgármesternek, hogy már több mint egy éve utasította, a termelők védelme érdekében dolgozzon ki egy szabályzatot „nehogy a hagymakereskedelem szabadosságának örve alatt kétes megbízhatóságú elemek egészségtelen, sok esetben pedig tisztességtelen versenye a termelők kárára a hagymával űzött kereskedelmet veszélyeztesse és ezzel a makói piac jó hírnevét tönkre tegye!” Mivel a polgármester mindeddig semmit nem közölt az ügy állásáról, felszólította, tegyen jelentést, mi történt s egyáltalán elkezdték-e a szabályzat megalkotását az általa elrendelt személyek meghallgatásával. E levélből tehát az derül ki, hogy a polgármester a vármegye utasítására kezdett foglalkozni a dologgal. A polgármester azonnal válaszolt, megírta, hogy az értekezlet már megvolt s dolgoznak a tervezeten, de még kért 60 nap haladékot. Ezt meg is kapta az alispántól a város, egyben Pollák Sándor felkérést kapott a vármegyétől, hogyszakértelmével segítse a szabályzat kidolgozását. 1904. december 5-ére készült el az első tervezet, ezt tájékoztatásul megküldték a megyének ill. észrevételezésre Pollák Sándornak és a többi korábban felsorolt érdekeltnek. Az észrevételeket 1905. január 10-ig lehetett megtenni, s az újabb megbeszélést 1905. január 17-ére hívta össze a város. (Két év már eltelt.) A január 17-i értekezletig egyetlen részletes kiegészítő javaslat érkezett, Iritz Gyuláé.

Iritz Gyula kiegészítésében javasolta, hogy: — az egyes zsákok súlya külön megegyezés nélkül 1 kg-nak számítassék, amint ez már évtizedek óta gyakorlatban van; — a mérlegelést 50 kg-os zsákokban egalizálva az eladó végezze; — a bejegyzett cégek hivatalnokai külön meghatalmazás nélkül is vásárolhassanak; — a vételár általában egyéb megállapodás hiányában az átvétel után azonnal legyen fizetendő; — a vitás ügyeket eldöntő bizottságba pedig a rendőrkapitányi hivatal által kijelölt személyen kívül az eladó és a vevő által kijelölt egy-egy személy is vegyen részt; — és határozza meg a szabályrendelet, melyek azok a kihágások, melyek elkövetői a piacról rendőrhatalóságilag kizárhatók.

A megbeszélésen többé-kevésbé a legelső ülés résztvevői voltak ismét jelen.

Hiányzott Gróff Gyula, az első változat kidolgozója, aki Nagyszentmiklósrá került el, dr. Ormos Ede ügyvéd, Stentzki Ernő, Léderer Herman, Soltzer Jakab és Szüsz Simon kereskedők, ellenben meghívó nélkül az ügy iránt érdeklődőknél megjelentek Rác István, Varga Ferenc, Baranyi József, Szőke István, Landesmann Mór, Strausz József, Baranyi Imre, Pollák Izrael, Paskesz Tóbiás és Schwartz Áron hagymakereskedők. A jegyzőkönyvet Gera Sámuel vezette.

A tanácskozáson a polgármester ismertette az addig történeteket, beterjesztette az előzetes tervezetet és a kiegészítő indítványt, majd megkezdődött a vita. Az eredmény: megszületett a szabályrendelet második (első bizottsági) fogalmazványa. Az Iritz-féle javaslatok nagyobb részét belefoglalták a szabályrendeletbe, két tételét azonban nem.

Nem tágtott a tanács attól a szabálytól, hogy a piacon csak a rendőrség által kiállított igazolvánnyal rendelkező megbízottak vásárolhassanak! (5. §.) A másik javasolt kiegészítés pedig annyira kézenfekvő volt, hogy azt sem vették be a rendeletbe. (A vételár az átvétel után egyéb megállapodás hiányában azonnal fizetendő.)

Röviden tekintsük át a szabályrendeletet. Az első szakasz meghatározta a hagymapiac helyét a Széchenyi tér keleti oldala és a Deák Ferenc utca északi oldalában. A hagymapiacon az árak 100 kg áruva vonatkoztak. A zöldségeket és a fokhagymát akár súly, akár csomónként is lehetett árulni. A hagyma mérlegelése 50 kg-os zsákokban történhetett és csak hidas mérlegen lehetett mérni. Ezen gyakorlati intézkedés után következtek a legfontosabb rendszabályok. Hagyma- és zöldségkereskedéssel a városban csak az foglalkozhatott, aki erre hatósági iparigazolvánnyal bírt. Amennyiben ezen kereskedő nem személyesen akart eljárni a piacon, megbizottját („cenzár”)

köteles volt előzőleg a rendőrkapitányi hivatalban bejelenteni, a megbízott részére ott láttamozott igazolványt készíttetni. A megbízott bevásárló igazolványát köteles volt a vásárlásoknál magánál tartani és ellenőrzésekkor felmutatni. Hogyan történt a makói piacon a vétel ill. eladás? A szabályrendelet kimerítő rendelkezéseiből pontos képet kapunk erről: ha létrejött a megállapodás a hagymatermelő és a kereskedő vagy megbízottja között, akkor ez köteles volt minden egyes vételről részletesen és pontosan kitöltött, aláírt bevásárló jegyet adni.

Tartalma: adásvétel helye, ideje, év, hó, nap, az áru minősége, mennyisége, átadás helye, ideje, vételár, annak kifizetési módja, áruminta átadása-átvétele, s még mindaz, amit az eladó és a vevő fontosnak tartott.

Az eladónak nem volt szabad ugyanarra az árura két vagy több vásárlótól bevásárló jegyet elfogadni, ill. a vevőnek sem volt szabad az eladót ilyen cselekményre rábírní. A vevő köteles volt a megvett árut a kialakított árban megvenni, egy kivétellel: ha az áru nem felelt meg a minőségi kikötésnek. Ez a három szakasz a lelke a szabályrendeletnek, magyarázata a makói hagymapiacnak. A hagymakertész kivitt a hagymájából talicskával, esetleg kocsival néhány zsákkal a piacra, ill. ha dughagymája volt, néhány marokkal zsebrevágott és úgy ballagott ki árulni. A kereskedővel vagy a cenzárral, ha megfelelt nekik az áru, megállapodtak a mennyiségben, az árban és abban, mikor, hova kell szállítani az árut. (Általában vagy a kereskedő raktárába, vagy egyenesen az állomásra kellett.) A vevő mintát (mustrát) is vihetett magával, amihez az árut a tényleges átvételnél viszonyíthatta. Minderről a már ismert bevásárló jegyet kellett kiállítani. A szabályrendelet megelőzően tehát ez nem volt kötelező, de általában a nagyobb tételű vásárlásokat akkor is írásba foglalták. Amennyiben a teljesítéskor vita támadt az áru minőségét illetően, a rendőrkapitányi hivatal járt el mint szakértő a vevő és az eladó két megbízottjával együttesen. E szabályokból sejthetően a hagymapiacon előfordultak szerződészegések. A rosszul spekuláló kereskedő, ha a korábban kikötött ár a teljesítés idejére irreálissá vált, minőségi kifogásokra hivatkozva nem vette át a lekötött hagymát. Ritkább volt a termelők szerződészegése, ha jobb árat kaphattak, a lekötés ellenére eladták másnak a hagymájukat, de a jellemzőbb az volt, hogy ebben az esetben nem olyan szépre válogatva, de az eredeti kereskedőnek adták el hagymájukat. Ezek a hagymakertészek gondoltak a jövőre, hiszen a következő években is el kellett adniuk terméküket.

Nézzük, e darázsfaszekben hogyan tudott rendet teremteni a városi szabályzat. Először is rendkívül lassan. 1905. január 17-én született meg tehát e második változat, ezt március 24-én sokszorosították és kiosztották a képviselőtestület tagjainak tanulmányozás végett. A városi közgyűlés 1905. április 10-én megtárgyalva a kezében lévő tervezetet, úgy határozott, hogy abból a magánjogi rendelkezéseket ki kell hagyni, a rendészeti dolgokat a vásárrendtartási szabályzatba kell felvenni és az így átdolgozott tervezet kerüljön majd ismét megvitatásra a képviselőtestület elé. Dr. Bán Zsigmond városi ügyész 1905. november 15-én jelentette a polgármesternek, hogy mindezeket elvégezte. 1906. januárjában a szabályrendelet tervezet e harmadik változatát is sokszorosították és szétosztották a városi képviselők között. 1906. február 12-én ült össze a közgyűlés és ... „a szabályrendeletet épségben tartva” levette a napirendről!!!

Farkas József polgármester, aki érzésünk szerint nemcsak azért viselte szíven a szabályrendeletet, mert erre felülről a vármegyétől is szorították, hanem ő maga is meg volt győződve a szabályozás mielőbbi szükségességéről és hitte, hogy a hagymakertészeknek segíteni kell a városnak — ekkor levelet írt a képviselőtestülethez. „Nagyobb baj az, hogy kereskedőink — tisztelet a kivételnek — (írja a polgármester) az átadott és átvett mustra mellett megkötik ugyan egy meghatározott és kölcsönösen

elfogadott ár mellett az adásvételt, midőn azonban az áru szállítása — különösen a vasúthoz — megkezdődik, az átvétel elé minden egyes esetben akadályt gördítenek, azon a címen, hogy a szállított áru nem felel meg a mustrának, aminek oka azután ki sem deríthető, mert meg nem állapítható, hogy a kézbesített mustrát az eladó jobbitotta-e? avagy az átadás után lett-e az kicserélve, szóval az eddigi eljárás és gyakorlat azt igazolja, hogy az adásvételek megkötésénél sem a kereskedő sem az eladó érdeke kellőleg megóva és biztosítva nincsen.” Minderről a polgármester saját tapasztalatai alapján győződött meg és ezért indította el 1903-ban a mozzalmat, hogy az eladók és vevők közötti jogviszony tisztességes alapjai már eleve, hatóságilag szabályozva legyenek. Majd felsorolta a polgármester szabályzattervezeteinek eddigi szomorú sorsát, háromszor terjesztette elő és háromszor vette le ill. adta vissza átdolgozásra a közgyűlés. A polgármester nem csüggedt és 1908. augusztus 8-án negyedszer is a testület elé terjesztette e levél kíséretében a szabályrendeletet, mert „meggyőződtem arról, hogy annak életbeléptetése a köz javára fog szolgálni!” A városi közgyűlést most sem hatotta meg polgármestere levele, reagálása a szokásos volt „a tervezetet sokszorosítottván tanulmányozás végett osztassa ki (a polgármester) a képviselőtestület tagjai között” volt a határozat.

1908. november 9-én ült össze ismét a városi közgyűlés s határozata ismét elodázó: „A szabályrendelet szoros kapcsolatban lévén a munkálat alatt tartott vásárrendtartási szabályzattal”, arra utasította a polgármestert, hogy a „két szabályzatot együttesen terjessze a képviselőtestület elé.” A legközelebbi 1908. december 14-i ülésre ez meg is történt (ötödik változat) s ekkor öt év után három lényegtelen és egyetlen érdemi módosítással („A mustra a vevő által leolmozva eladónak átadandó”.) a közgyűlés végre (657 kg. sz. hat.) elfogadta az előterjesztést. A város már a következő nap hirdetményben közölte ezt és felhívta a lakosságot, hogy akinek még észrevétele van, 30 napon belül jelentse be. E határidő elteltével (nem volt észrevétele senkinek), 1909. január 28-án terjesztette fel a város a vármegyéhez a szabályrendeletet (a 4 előbbi módosítás beillesztése utáni hatodik változatot) jóváhagyásra.

A vármegye törvényhatósági bizottsága március 6-án tartott rendkívüli ülésén azt határozta, hogy az érdemi döntés előtt az illetékes kereskedelmi és iparkamara véleményének megkérése szükséges. Az alispán ezen véleményeket beszerzendő a tervezetet megküldte a földművelésügyi minisztériumba. A minisztérium is tisztán akart látni hagyma-ügyben, ezért részletes beszámolót kért.

— Mért alkotott Makó városa külön szabályrendeletet a hagyma és zöldségfélék adásvételére ill. az e tárgyra vonatkozó szabályait miért nem a vásárrendtartási szabályzatba vette fel; — tart-e a város e termények csak nagybani adás-vételére külön piacot — az országos és heti vásárok alkalmával a nagybani adás-vételek a vásártérnek egy külön erre kijelölt részén történnek-e?

A válaszokat természetesen a város adta meg s azt a megye terjesztette fel a minisztériumba.

A külön szabályrendelet azért vált szükségessé — írta a polgármester — „mert a termelők és kereskedők közt az adás-vételből folyólag a panaszok napirenden voltak, s szükséges volt a termelők érdekében az adás-vétel körüli teendőket szabályozni” s e szabályokat azért nem építették be a vásárrendtartási szabályzatba, hogy a hagymakertészeknek könnyen érthető és áttekinthető legyen. Közölte továbbá a város, hogy a nagybani adás-vételeknek külön kijelölt helye nincs, s az a kisebb vásárlásokkal egy helyen, a város főterének külön kijelölt részén, „a hagymapiacon” történik.

Míg e levélváltás történt, a vármegye 1909 december 14-iki közgyűlése két kisebb módosítási javaslattal a szabályrendeletet visszaküldte a városnak: bevásárlási jegy

kiállítása nélkül az ügylet hatálytalan; ill. semmis a megállapodás akkor, ha az eladó ugyanarra az árujára két vagy több köteget fogad el.

A város a módosításokat 1910. május 9-iki ülésén beillesztette a rendeletbe (hetedik változat) azt ismét 30 napig közzétette, majd megküldte megerősítésre a vármegyéhez. A vármegye a szabályrendeletet felterjesztette a belügyminisztériumnak. A belügyminiszter természetesen ismét kikérte a kereskedelemügyi és földművelésügyi miniszter véleményét (s azok három módosító javaslatát még négygel megtoldva küldte vissza a szabályzatot. (1912. október 5)

E módosítások négy szakaszt teljes egészében töröltek a szabályzatból, egy esetben a szabályzat törvényi hivatkozását változtatták meg, mert közben új törvény született, ill. megjelölni rendelték azokat a szabályokat, melyek megszegése kihágást jelent, s ezeket is csak annyiban büntetheti a szabályrendelet, ha más jogszabály szerint nem büntethetők. A belügyminiszter javasolta még, hogy mindennapi kisebb vásárlásokról ne kelljen bevásárló jegyet kiállítani.

A keresztül vezetett módosításokkal majd felére csökkentett szabályrendeletet (nyolcadik változat) Makó város képviselőtestületének rendes közgyűlése 1913. április 14-én 146 kgy. /1913 sz. határozatával fogadta el. A vármegyéhez felterjesztett rendeletet a megyei közgyűlés 1913. június 2-án látta el jóváhagyási záradékkal, 611 kgy/1913 sz. alatt, s Hervay alispán 1913. június 18-án küldte meg a belügyminiszternek, s az 221/483/1913 sz. alatt 1914. január 8-án hagyta jóvá. Ekkor ért véget az éppen 11 évvel korábban kezdődött ügy, s született meg a makói hagymapiac első szabályozása.³⁴

Arra a kérdésre, hogy ez a rendkívül körültekintően, sőt nyugodtan mondhatjuk túlzott aggályoskodással meghozott szabályrendelet érezte-e a hagymapiacra üdvös hatását, igen nehéz a felelet.

Nehéz egyrészt azért, mert mire megszületett, már a háború szele kezdett lengedezni, s az sok minden más mellett, döntően megváltoztatta a hagyma világpiacát, de alapvető változásokat okozott az országon belül is.

A másik nehézség, hogy egy jogi szabályozás bármennyire akarja is, soha nem tudja átfogni az élet teljességét, mindig maradnak szabályozatlan részletek, ill. mivel az élet nem áll meg, születnek újabbnál újabb bonyodalmak, melyekre az egy adott pillanatban megkövült szabályozás már nem ad megoldást.

Valamint még egy dolgot figyelembe kell venni. A gazdasági élet örökös változása, a piac könyörtelen törvényei, s az emberi természet — mely mindig többet akar — végül is ott és akkor lépte át a szabályzat felállította korlátokat, ahol és amikor azt a könyörtelen gazdasági érdekek megkívánták.

Mindezek ellenére nagy tett volt a várostól, hogy e szabályzatát létrehozta s azzal a legnagyobb közösség, a hagymatermelők érdekeit próbálta védeni.

A korabeli összeállításokból tudjuk, hogy az első világháború kezdetén 5—6 ezer család foglalkozott hagymatermeléssel, mintegy 4—7 kh. területen.³⁵

A háború forgószele a férfi lakosság színe-virágát sodorta el a városból. Makó akkori 38 000-es lakosságából 8 500-an teljesítettek katonai szolgálatot. E szolgálat érthetően legerősebben a hagymatermelőket sújtotta. A családfők, a fiatal s a középkorú férfiak, a háború utolsó éveiben pedig már az idősebb korosztály férfiai is a harcterekre kerültek. A gazdaság összes gondja-baja az itthon maradottakra, leányokra, asszonyokra, fiatal fiúkra maradt. Ennek következtében 1915—16-ban csök-

³⁴ Valamennyi ebben a részben említett irat MVL: Pm. h. i.: 3312/1914. sz. iratcsomóban található

³⁵ Petrovics Gy. 1922. 17.

kent a hagyma vetésterület, viszont igen jelentősen nőttek a munkabérek és a haszonbérleti díjak. 1915-ben 1 kh. hagymaföld haszonbére 120—160 K, 1916-ban 250—300 K. és 1917-ben 450—600 K volt.

A magukra maradt asszonyok makacs akarással művelték tovább a földeket s a kezdeti termésökkenés után a háború harmadik évében (1917-ben) már újra, mintegy 30%-kal nőtt a vetésterület. A háborús infláció természetesen a hagyma árára is hatással volt. 1914 februárjában 1 q vöröshagyma ára 20 K, egy év múlva 1915 márciusában már 60 K volt. Az árak ilyetén növekedése ösztönözte elsősorban az előbb említett vetésterület-növekedést is.

A makói hagymakísérleti állomás első tervének megvalósulását is a háború akadályozta meg. Öt nappal a háború kitörése előtt, 1914. július 23-án terjesztette fel a város kérvényét a kereskedelemügyi miniszterhez „hagymakísérleti intézet felállítása iránt.” A városi képviselőtestület határozatát támogatta a vármegyei Gazdasági Egyesület és az alispán is. A kérelmet a kereskedelmi miniszter áttette a földművelésügyi miniszterhez, aki a háború második hónapjában a tervet az alábbi szavakkal utasította el: „Bármennyire méltányolom is a város közönségének a hagymatermelési kísérleti állomás felállítása iránti törekvését, de azt a jelenlegi körülmények, valamint a rendelkezésre álló hitelnek más irányú lekötöttsége folytán nem teljesíthetem.”³⁶

A Hagymarészvénytársaság jó munkáját és kiváló terményeit 1914-ben oklevéllel és ezüstéremmel ismerte el a földművelésügyi miniszter és ezüstérmét szerzett a makói hagyma az 1914-es Düsseldorf-i, valamint az 1917-es Manheim-i kiállításon is.³⁷

Az I. világháború nemcsak az európai piacot szűkítette be, (hagymát ebben az időben már csak a központi hatalmak által kézbe tartott területekre szállítottak), hanem magát az áruforgalmat is nagyban akadályozta. A hagymaszállításokra a Földművelésügyi Minisztérium ill. az Országos Gazdasági Bizottság adott engedélyt. 1916 augusztusában (a hagymaszezon legerősebb hónapjában, akkor van a legtöbb áru a piacon) ma már ki nem deríthető okból az engedélyek elmaradtak, s a rengeteg hagyma itt állt a kereskedők, közvetve a termelők nyakán. A polgármester azonnal a földművelésügyi miniszterhez fordult az engedélyekért, ecsetelve a város helyzetét: „Makón óriási készlet hagyma termett, s így ha most akadályozva lesz (ti. a külföldre szállítás) óriási kár éri a termelőket, ...hiszen a hagyma csak elpusztul, mert itt az nem fogyhat el!”³⁸

A szállítási igazolványok hiánya miatt pl. nem tudott a Hagymarészvénytársaság Wiener Neustadtba, Guttman és Grosz Leifersbe (Tirol) és Stryjbe, Klein Mór Bozenbe, Montág és Ts. Lemberg, Triest, Przemyslbe, Weinberger Klagenfurtba és Schwartz Kufsteinbe szállítani.

Néhány nap múlva a miniszter táviratban hatalmazta fel a város rendőrkapitányát a szállítási igazolványok kiadására. Ez az egy véletlenül és esetlegesen kiragadott példa is bizonyítja, hogy a makói hagymának milyen széles piaca volt még a háború kellős közepén is.

A háborús viszonyokra vet fényt egy jellemző eset, melynek nyomai a makói levéltárban szintén fennmaradtak. A Hagymarészvénytársaság bár elsődlegesen továbbra is a városban és környékén termelt hagymával kereskedett — úgy látszik — nem vetett meg semmilyen más üzletet, ha az nyereséggel kecsegtetett. Így esett, hogy 1915 január és februárjában 120 kg szalonnát vett Hódmezővásárhelyen és azt azonnal tovább adta egy miskolci cégnek. A vasúti raktár jelentette a város fogyasztási adóhivatalának a szalonna Makóra érkezését, s a hivatal ki is vetette a fogyasztási

³⁶ MVL: Pm. h. i.: 16200/1914

³⁷ Petrovics Gy. 1922. 17.

³⁸ MVL: Pm. h. i.: 9776/1916

adót (451 K). Hiába tiltakozott, majd fellebbezett a Részvénytársaság, hogy a szalonna nem Makón kerül elfogyasztásra, csak továbbszállítás előtt „transzitó” érintette a várost, az adóhivatal hajthatatlan maradt és az adót könyörtelenül behajtotta.³⁹

A világháború első három évében a már említett nehézségek és korlátozások dacára a makói hagymapiac viszonylag változatlanul funkcionál. A termelés ha csökkent is valamelyest, azt a csökkenő húsfogyasztás miatt nem lehetett érezni, s a kereskedelem is bizton ellátta a belföldi ill. a központi hatalmak fogyasztóit. 1917 júliusában azonban jelentős változás történt. A kormány kiadta 2400—1917 ME. sz. rendeletét a zöldségfélék forgalomba hozataláról.⁴⁰ A baljóslatú intézkedésről a makóiak már tavasszal tudomást szereztek. Ekkor már jól ismerték a háborús elosztó központok nem éppen áldásos működését, s növekvő aggodalommal néztek az alakuló Hagymaközpont felé. Aggályaiknak a termelők és kereskedők együttes tiltakozó gyűlésükön adtak hangot, s egy emlékiratot szerkesztettek tiltakozásul az Országos Közélelmezési Hivatalhoz. E mozgalomnak fő szervezője s az emlékirat megszövegezője Eckhardt Vilmos, a Városi Gazdasági Egyesület elnöke volt. Különösen érdekesek az ármaximálás elleni érvei: — az nem veszi figyelembe a minőségi különbségeket, — a túlnyomórészt külföldi eladások miatt negatívan hat devizabevételre, — tönkreteszi a termelőket.

A város minden követ megmozgatott a Hagymaközpont létrehozása ellen. Justh Gyula, a város képviselője küldöttséget vezetett a miniszterelnökhöz és a földművelésügyi miniszterhez és igyekezett meggyőzni őket tervezett rendelet makóiakra rendkívül hátrányos voltáról. Minden hiába volt azonban, a rendelet megszületett. A Hagyma- vagy Zöldségközpontnak makói bizományosa előbb Pollák Sándor lett, majd a város is bekapcsolódott az ügyek intézésébe. Nemsokára a hagymahiány is bekövetkezett a fővárosban, amit a kormányzat rekvirálás elrendelésével akart megszüntetni. A Hagymaközpont hozzá nem értését mutatta az az intézkedés is, melyben elrendelte, hogy a hagymakereskedők a külföldre szállított hagyma másfélszeresét — a belföldi fogyasztás biztosítására — kötelesek raktáron tartani. Ezt a hatalmas és belföldön soha vevőre nem találó hagymamennyiséget hordták ki azután szomorú szívvel a termelők a város környéki gödrökbe 1919 tavaszán.⁴¹

IRODALOM

- Erdei Ferenc*
1977 Mezőgazdaság és szövetkezet, Budapest
- Márton György*
1927 A makói hagyma termesztése, Szeged
- Petrovics György*
1922 A makói hagyma, Makó
- Tóth Ferenc*
1969 A makói hagyma történetéhez, Makó.

³⁹ MVL: Pm. h. i.: 1415/1916

⁴⁰ MVL: Pm. h. i.: 11483/1917

⁴¹ Petrovics Gy. 1922. 21—22.

DIE GESCHICHTE DER ZWIEBEL-GENOSSENSCHAFT, DER SPÄTEREN ZWIEBEL- AKTIEN-GESELLSCHAFT VON MAKÓ ZWISCHEN 1900 UND 1918

Pál Halmágyi

Die ersten, über Zwiebelproduktion berichtenden Angaben erhielten sich aus dem 18. Jh. Die erste Hälfte des 19. Jh-s zählt schon als die Periode der allmählichen Entwicklung. Ab 1861 kann man schon über einen raschen qualitativen und quantitativen Aufschwung sprechen, in dessen Folge die makóer Zwiebel die goldene Medaille der Weltausstellung von Bruxelles zu 1883 erhalten hat.

Die erste genossenschaftliche Unternehmung des Zwiebelhandels datiert sich zu der Jahrhundertwende. Die Zwiebel- und Gemüseproduktionsgenossenschaft von Makó und seine Umgebung blieb nur schwierig im Konkurrenzkampf mit den jüdischen Handelshäuser auf dem Bein. 1906 hat sich die Genossenschaft in der Form von einer Aktiengesellschaft neu gegründet. Die Direktion und die überwiegende Mehrheit der Aktien war in den Händen der mittlerer und Großgrundbesitzer. Die Aktiengesellschaft baute ein verbreitetes in- und ausländisches Vertreternetz und verzweigende Handelsbeziehungen aus. Sie pflegten Geschäftsbeziehungen zu 2 768 Firmen aus 218 Städten von 15 Ländern. Die AG hat ihr riesiges, 250 großes Zwiebellager im 1912 angelegt. Im Interesse des größseren Erfolges am Markt schloß die Gesellschaft eine gelegentliche Vereinbarung mit den jüdischen Kartell-Großhändlern. Die Stadtbehörden trafen nach einer 11jährigen Arbeit eine Verordnung, die zur Regelung des Zwiebelmarktes von Makó berufen war (1903—1914). Der Ausbruch des I. Weltkrieges schränkte den Markt der makóer Zwiebel in großem Maße ein; auch die massenhafte Einberufungen und die rasche Inflation verursachten Schwierigkeiten in der Zwiebelproduktion.